

Pandořina skříňka: Pařížská konference a problém impérií

Uprostřed revolučního a kontrarevolučního chaosu ve střední a východní Evropě se v polovině ledna 1919 uskutečnila Pařížská mírová konference, jež měla rozhodnout o budoucnosti zemí poražených v první světové válce. Jak zpětně přiznal britský ministerský předseda David Lloyd George, charakter této mírové konference se zásadně lišil od nejvýznamnější evropské mírové konference předcházejícího století, Vídeňského kongresu konaného v letech 1814–1815. Nejdůležitějším rozdílem byla skutečnost, že poražené imperiální mocnosti a jejich nástupnické státy – Německo, Rakousko, Maďarsko, Bulharsko a osmanská říše – byly z vyjednávání v Paříži vyloučeny, zatímco Francie hrála ve vídeňských diskusích o vzniku nového mezinárodního pořádku jednu z hlavních rolí. Poražené mocnosti první světové války měly být povolány až poté, co budou dořešeny všechny mírové podmínky, které jim měly být vnuceny. Ani Rusko, klíčový spojenec Británie a Francie v letech 1914–1917, nemělo v Paříži zastoupení, zejména proto, že Británie i Francie se stále ještě aktivně podílely na pokusech svrhnout Leninovu bolševickou vládu prostřednictvím logistické a vojenské pomoci jejím bělogvardějským odpůrcům. Další rozdíl spočíval ve velikosti a struktuře Pařížské mírové konference. Zatímco v případě Vídeňského kongresu se jednalo o výlučně evropskou záležitost s pouhými pěti zúčastněnými zeměmi, na Pařížskou mírovou konferenci dorazilo více než třicet spojeneckých a přidružených států.⁵⁹⁴ Samozřejmě že ne všechny země měly v diskusích stejná práva a stejnou váhu slova. Na vrcholu pyramidy stála „rada deseti“, kterou koncem března 1919 nahradila „rada čtyř“. V jejím čele stál ministerský předseda hostitelské země Georges Clemenceau. Kromě francouzského ministerského předsedy byli klíčovými aktéry americký prezident Woodrow Wilson a britský ministerský předseda David Lloyd George, i když členem „rady čtyř“ byl také šéf italské vlády Vittorio Emanuele Orlando. Koncem dubna však Itálie

z konference dočasně odstoupila na protest proti nevyřešeným územním požadavkům Říma na Rijeku, přístav v Jaderském moři, a „rada čtyř“ se v zásadě stala „velkou trojkou“ – Clemenceau, Wilson a Lloyd George – jež pak přijímala daná rozhodnutí. Během celého rokování využívala „velká trojka“ doporučení padesáti dvou expertních komisí, které se zabývaly tak složitými otázkami, jako byly válečné reparace nebo nové státní hranice.⁵⁹⁵

Brzy po zahájení Pařížské mírové konference se jasně ukázalo, že vedoucí jednotlivých delegací přijeli do Paříže se svými vlastními cíli, často nekompatibilními se záměry ostatních spojeneckých představitelů. Pro Francii byla nejdůležitější otázkou celého programu budoucnost jejího silného východního souseda, tedy Německa. Clemenceau zahájil konferenci záměrně 18. ledna, v den výročí, kdy byla po zahanbující porážce Francie ve francouzsko-pruské válce v letech 1870–1871 vyhlášena ve Versailles Německá říše. Vyřešení „německého problému“, jenž Paříž od té doby pronásledoval, bylo považováno jak za záležitost kolektivní bezpečnosti, tak spravedlnosti. Během první světové války zažilo přímý boj nebo okupaci deset francouzských *departementů*, důsledkem čehož se rozsáhlé oblasti na severovýchodě země ocitly v troskách. Co bylo ještě horší, Francie přišla o čtvrtinu mužské populace ve věku od osmnácti do dvaceti sedmi let. Mezi západními Spojenci měla válka největší a nejpřímější dopad právě na Francii. Clemenceau velmi dobře věděl, že drtivá většina Francouzů se dožaduje trestu pro poražené země a patřičného odškodnění vítězů (a především Francie). Ve snaze zajistit, aby Německo již nikdy nemohlo Francii ohrožovat, Clemenceau a jeho poradci zvažovali řadu řešení: úplné rozbití Německé říše, okupaci velké části Porýní a vytvoření silných spřátelených států na východní hranici s Německem.⁵⁹⁶

Pro Brity – kterým teď, stejně jako před válkou, působila starosti „rovnováha sil“ na kontinentě – byla vyhlídka na francouzskou hegemonii stejně hrozivá jako předválečná hrozba německé dominance. Lloyd George, místo aby francouzské požadavky podpořil, měl zájem s Německem do budoucna obnovit obchodní vztahy, a to i přesto, že se ocitl pod tlakem britské veřejnosti, jež se pro Německo dožadovala alespoň nějakého trestu. Globální důležitost Německa se měla minimalizovat tím, že Německo přijde o své zámořské kolonie a svoji námořní flotilu, ale nikoliv do té míry, aby byl zcela zastaven bilaterální obchod mezi oběma zeměmi. Německo bylo totiž před válkou jedním z hlavních obchodních partnerů Británie. Ožebračené, a potenciálně dokonce bolševické Německo tak jednoduše nebylo v zájmu Londýna. Ve světle všeobecných voleb v prosinci 1918 se však Lloyd George zároveň ocitl pod značným domácím tlakem, zejména ze strany konzervativních deníků, jako například *Daily Mail* a *The Times* lorda Northcliffa, aby vnutil Německu tvrdé mírové podmínky. Oba zmíněné

deníky se dožadovaly podstatných reparací a také soudu a popravu císaře Viléma II. za válečné zločiny. Britské zájmy také kolidovaly s francouzskými, pokud šlo o Střední východ, kde byly v sázce důležité strategické a ekonomické zájmy.⁵⁹⁷

Oproti tomu americký prezident Wilson vždy trval na tom, že výsledkem konference by měl být „spravedlivý mír“, který by vedl k novému systému mezinárodních vztahů, založenému na radikálně nové, globálně aplikovatelné interpretaci suverenity národů. Racionální, morálně zodpovědní jedinci si podle něho měli všude na světě zvolit své svrchované vlády. Témata, jež byla Wilsonovu srdci nejbližší – naplnění principu národního „sebeurčení“ (čímž měl na mysli vytvoření vlád založených na suverenitě národů) a vytvoření Společnosti národů, jež by omezila budoucí války nebo jim zcela zabránila tím, že by garantovala kolektivní bezpečnost a mezinárodní mír – hrála v jeho agendě obzvláště důležitou roli.⁵⁹⁸ Wilson měl na mysli příklad Spojených států, který měl v úmyslu zobecnit a uplatnit zejména v Evropě. Náboženské a etnické rozdíly v nástupnických státech evropských říší měly být podle něho zachovány a chráněny za předpokladu, že se jednotlivé menšiny budou řídit všeobecnými hodnotami národních komunit, v nichž žijí.⁵⁹⁹ Za Wilsonovým zdánlivým idealismem se však skrýval promyšlený záměr: pokud první světová válka a vítězství Spojenců posunula globální rovnováhu sil od Evropy směrem ke Spojeným státům, nové světové uspořádání, jež Wilson propagoval, mělo upevnit globální dominanci jeho země z hlediska politického i ekonomického.⁶⁰⁰

Sladit navzájem si odporující stanoviska jednotlivých Spojenců a zároveň vyhovět delegacím menších zemí se v Paříži ukázalo jako téměř nemožný úkol. I když se to političtí lídři západních Spojenců zdráhali přiznat, byli si ve skutečnosti od počátku rokovaní v Paříži velmi dobře vědomi, že konečné znění pařížských dohod bude kompromisem – nikoliv mezi vítězi a poraženými, ale pouze mezi Spojenci samými.⁶⁰¹

Vzhledem k tehdejšímu očekávání bylo téměř jisté, že pařížské mírové dohody zklamou všechny zúčastněné. S odstupem času historici hodnotili uzavřené dohody poněkud shovívavěji, neboť si uvědomili, že míroví vyjednaváci v Paříži byli často nuceni akceptovat nové skutečnosti, které mezitím nastaly, čímž se jejich role zúžila na hledání kompromisů mezi protichůdnými ambicemi zúčastněných stran.⁶⁰² Ne všichni historici jsou však přesvědčeni, že se míroví vyjednaváci zhostili těžkého úkolu úspěšně, a zdůrazňují, že Pařížská mírová konference nedosáhla svého základního cíle – zajištění trvalého mírového světového uspořádání.⁶⁰³

Uspořádání dohodnuté v Paříži se během necelých dvou desetiletí rozpadlo, z velké části kvůli silným revizionistickým a nacionalistickým silám v poražených evropských zemích, a to nejen v Německu, kde ekonomické problémy během velké hospodářské

krize po roce 1929 nahrávaly Hitlerovu nacistickému hnutí, jež se nikdy netajilo tím, že se „nadiktovaného míru“ z Versailles zbaví, a to i za použití síly, bude-li to nutné. Byl to právě vzestup nacismu, kvůli kterému historici a široká veřejnost věnovali mnohem větší pozornost Versailleské mírové smlouvě než jakémukoliv jinému aspektu daného mírotvorného procesu. Přitom se dá namítnout, že přehnaná pozornost věnovaná Versailles (a zejména otázce reparací a klauzule „válečné viny“, jež Berlínu přiřkla výhradní zodpovědnost za vzplanutí bojů) zúžila naše chápání Pařížské mírové konference a do jisté míry marginalizovala nejzásadnější otázku oné doby: transformaci celého kontinentu, který dříve ovládaly kontinentální říše, na kontinent sestávající z „národních států“. Uvedená otázka však v první světové válce nabyla na významu až v poslední fázi konfliktu. Ani Londýn, ani Paříž nevstupovaly v roce 1914 do války s cílem vytvořit „Evropu národů“. Zničení kontinentálních říší se stalo explicitním válečným cílem až počátkem roku 1918.⁶⁰⁴

Stojí za to si připomenout rozsah této transformace. Když první světová válka oficiálně skončila vítězstvím Spojenců, tři obrovské a mnoho staletí existující říše – osmanská, habsburská a romanovská – zmizely z mapy světa. Čtvrtá říše, císařské Německo, jež se během první světové války, kdy dobyla obrovské oblasti ve středovýchodní Evropě, stala jednou z největších kontinentálních říší, přišla o velkou část svého území, byla zbavena zámořských kolonií a transformována na parlamentní demokracii, stát s „krvácející hranicí“ na východě, jak ji Němci napříč celým politickým spektrem nazývali.⁶⁰⁵ Ani vítězné západní evropské říše nezůstaly nedotčené válečnou pohromou – Irsko zažilo v roce 1916 neúspěšné nacionalistické povstání, ale nakonec si nezávislost po krvavé partyzánské válce s britskými ozbrojenými silami v roce 1922 přece jen vydobylo.⁶⁰⁶ Rodící se nacionalistická hnutí od Indie po Egypt se inspirovala veřejnou debatou o „autonomním vývoji“ a „národním sebeurčení“, vyvolanou (s velice rozdílnými úmysly) jak Woodrowem Wilsonem, tak Leninem, vůdcem ruských bolševiků.⁶⁰⁷ Mluvčí těch, kteří se domáhali práva na svůj vlastní stát, včetně sionistů, Arménů a Arabů, přijížděli do Paříže, aby tam prezentovali své nároky na „sebeurčení“. To samé požadovala další nová hnutí, jako například Panafrický kongres. Mladý vietnamský *sous-chef* v pařížském Ritzu Nguyễn Sinh Cung (známější pod svým pozdějším *nom de guerre* Ho Či Min) poslal Woodrowu Wilsonovi dopis, v němž se pro svou zemi dožadoval nezávislosti.⁶⁰⁸

Tato drobná neevropská dekolonizační hnutí byla výsledky Pařížské mírové konference zklamána, neboť právo na „národní sebeurčení“ bylo přiznáno některým nástupnickým státům střední Evropy upřednostňovaným Spojenci, ale odepřeno všem ostatním. Deziluze se rychle transformovala v násilný aktivismus. To platilo pro Egypt,

Indii, Irák, Afghánistán a Barmu, kde Britové použili značné síly, aby potlačili nepokoje. Pokud jde o Francii, ta musela v následujících desetiletích bojovat s odporem proti svým imperiálním ambicím v Alžírsku, Sýrii, Indočíně a Maroku.⁶⁰⁹ Lidé však pocítovali dopady prohrané války a rozpad imperiálních struktur nejdříve a nejintenzivněji ve středovýchodní Evropě a v bývalých oblastech poražené osmanské říše. Z trosek rozpadlých kontinentálních říší se vynořily nové země: Finsko, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko, Československo, Německé Rakousko, Maďarsko, jihoslovanský stát a Turecko, nyní pevně ukotvené v Asii. V arabských oblastech Levanty, po staletí ovládané Osmany, byly uměle vytvořeny nové „státy“. Jednalo se o Palestinu, Transjordánsko (Jordán), Sýrii, Libanon a Mezopotámii (Irák). Ty se měly stát „mandátními územími“ Společnosti národů, které by Londýn a Paříž spravovaly až do nejasně definovaného okamžiku v budoucnosti, kdy jim měla být přiznána státní suverenita.⁶¹⁰ Přestože Pařížská mírová konference stanovila nezávislý národní stát jako jedinou legitimní politickou organizační strukturu, všechny vítězné země měly ve skutečnosti charakter impérií, i když v různých formách. To platilo nejen pro Británii a Francii, jejichž zámořské říše se dále rozrostly díky mandátním územím, ale též pro ambiciózní středomořská a asijská impéria. Země jako Itálie, Řecko a Japonsko se v období po roce 1918, ve velké imperiální hře zabírání nových oblastí, také snažily získat další území. Dokonce i Spojené státy představovaly impérium, jež uplatňovalo různé podoby svrchovanosti nad zeměmi tak různorodými jako Aljaška, Havaj, Portoriko, Panama a Filipíny, nemluvě o jejich obrovském neoficiálním vlivu na nezávislé země, jakými byly například Kuba, Haiti a Mexiko.⁶¹¹

Ke konci roku 1918, ještě předtím, než se jakkoliv rozhodlo o budoucí podobě Středního východu, komentoval budoucí italský diktátor Benito Mussolini rozpad obrovských evropských kontinentálních říší v překvapivě apokalyptickém tónu. Ani pád starověkého Říma, ani Napoleonova porážka, tvrdil v článku ve svém deníku *Il Popolo d'Italia*, neměly takový dopad na dějiny, jaký budou mít současné změny na evropské politické mapě. „Celá země se otřásá... Ve staré Evropě mizí lidé, systémy se rozpadají, instituce se hroučí.“⁶¹² Tentokrát měl Mussolini pravdu. Evropské dějiny byly po staletí dějinami říší. V předvečer první světové války byla obrovská část Evropy rozdělena na evropská impéria nebo ekonomicky závislá území a téměř nic nenasvědčovalo tomu, že by éra těchto impérií měla v dohledné době skončit.

Je pravda, že předešlé „probouzení národů“, které v Evropě vyvolala nacionalistická hnutí 19. století, představovalo pro imperiální vlády problém, zejména pak na Balkáně, kde se protichůdné národní a imperiální zájmy dostávaly do konfliktu již před první světovou válkou. Balkán měl za sebou v době přechodu od imperiální osmanské vlády

k nezávislým národním státům více než sto let násilných nepokojů⁶¹³ – od prvního srbského povstání v letech 1804–1813, řecké revoluce v roce 1821, velké východní krize v polovině osmdesátých let 19. století a řecko-turecké války v roce 1897 až k makedonskému povstání v roce 1903, mladoturecké revoluci v roce 1908 a albánským vzpourám v letech 1909–1912. Balkánský nacionalismus se prudce rozhořel během balkánských válek v letech 1912–1913, kdy Srbsko, Černá Hora, Řecko a Bulharsko spojily síly a vypudily Turky z jejich posledních evropských teritorií a následně se pustily jeden do druhého při dělení válečné kořisti.⁶¹⁴ Příliv ohromného počtu nemajetných a ztýraných muslimských utečenců do Anatólie pak měl hluboký dopad na rychle se horšící křesťansko-muslimské vztahy ve stále menší osmanské říši.⁶¹⁵

Situace na Balkáně se v letech 1912–1913 výrazně lišila od situace na ostatních územích. I když v rámci imperiálních struktur existovala seskupení, jež se dožadovala větší autonomie, obzvláště v Rakousko-Uhersku a Rusku, jen málokdo by v roce 1914 dokázal předpovědět (nebo dokonce požadovat) úplný zánik kontinentálních říší, dokud v srpnu onoho roku nevypukly boje. Ti, kteří otevřeně kritizovali stávající imperiální struktury, viděli řešení v reformách, a nikoliv v revoluci. Ačkoliv pád evropských kontinentálních říší po roce 1918 je často popisován jako dějinná nevyhnutelnost, je důležité si uvědomit, že z pohledu roku 1914 se zdálo, že vládnoucí dynastie předválečného světa jsou pevně zavedené a bez potíží ovládají rozsáhlá území svých říší.⁶¹⁶

Spletitost jejich světa v roce 1914 lze ilustrovat na příkladu Rakousko-Uherska. Před válkou reprezentovala tato duální monarchie třetí největší evropský stát co do počtu obyvatel (po carském Rusku a Německé říši) a jednu z etnicky a jazykově nejrozmanitějších říší. Podle oficiálního sčítání obyvatelstva z roku 1910 byla němčina mateřským jazykem více než 23 procent obyvatel říše, zatímco maďarštinu uvedlo 20 procent obyvatel. Ač byly němčina a maďarština nejpoužívanějšími jazyky, nebyly rozhodně jedinými. Přibližně 16 procent habsburských občanů mluvilo česky nebo slovensky, téměř 10 procent polsky, skoro 9 procent srbsky, chorvatsky či bosensky, 8 procent ukrajinsky, 6 procent rumunsky, 2 procenta slovinsky a 1,5 procenta italsky. Dalšími různými jazyky mluvilo 2,3 milionu lidí.⁶¹⁷ Tyto různé etnicko-jazykové komunity se v zásadě stavěly loajálně k vládnoucím dynastiím, konkrétně pak k dlouho sloužícímu císaři duální monarchie. Když v roce 1866 Prusko porazilo Rakousko, císař František Josef inicioval řadu reforem. Nejdůležitější z nich představoval *Ausgleich* (Rakousko-uherské vyrovnání) v roce 1867, který z Uher učinil suverénní království s vlastním parlamentem v rámci říše a s řadou národností pod jeho kontrolou. Neobvyklé ústupky ve vztahu k Budapešti vyvolaly závist a politickou touhu po větší autonomii mezi dalšími etnickými skupinami, zejména mezi českými, polskými

a chorvatskými elitami, ale požadavky na úplnou nezávislost se ozývaly jen velmi zřídka. Chorvatští a slovinští intelektuálové, kteří psali o sdílení společné, jihoslovanské (jugoslávské) identity se Srby, představovali nepatrnou menšinu.⁶¹⁸

Až vypuknutí války v roce 1914 podkopalo neustále složitější systém lokálních kompromisů a celkovou strategii imperiálního dělení a panování v rámci rakousko-uherského císařství. V prosinci 1914, v takzvané Nišské deklaraci, vyhlásilo Srbsko nezávislost jihoslovanského státu za svůj oficiální válečný cíl.⁶¹⁹ Nicméně se zdálo, že drtivá většina Slovinců či Chorvatů bojujících v rakousko-uherské armádě zpočátku této deklaraci nevěnovala pozornost. Po většinu války jasně převažovala loajalita imperiální (nepochybně smíšená s obavami z represí a odvetných opatření) nad loajalitou národní. Poláci, Češi, Chorvaté, a dokonce i Srbové a Italové bojovali v habsburské armádě. Často opakovaná legenda, že zejména Češi podporovali císařské válečné úsilí jen velmi zdráhavě – myšlenka, jež se odráží v mezinárodním bestselleru Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka* (1921–1923) –, byla z větší části poválečný mýtus, který si osvojili jak čeští nacionalisté, aby vyzdvihli svou dlouholetou nenávist vůči habsburskému „útlaku“, tak rakouští nacionalisté, kteří jím vysvětlovali porážku rakousko-uherské armády.⁶²⁰

Vnitřní soudržnost duální monarchie byla bezesporu oslabena 21. listopadu 1916 po smrti oblíbeného a dlouho sloužícího císaře Františka Josefa. František Josef vládl téměř šest desetiletí, což symbolizovalo jednotu tohoto etnicky různorodého státu. Jak si toho dne poznamenal do svého deníku maďarský politik a romanopisec Miklós Bánffy, autor skvělé *Transylvánské trilogie* (1934–1940):

Lidé v Budapešti většinou večer jen rychle procházeli kolem depresivních stánků s novinami, znechuceni monotónními válečnými zprávami – ale dnes večer se zastavovali a četli... Dnes odložili svůj každodenní strach o své blízké na frontě, úzkost a obavy o své manžele, syny a bratry, kteří byli válečnými zajatci, svůj smutek za mrtvé. Dnes všichni podlehlí pocitu obrovské národní tragédie, obavám z toho, co přijde, a hrůze z neznámé budoucnosti. Co všechny přitahovalo k jasně nasvíceným novinovým stánkům, bylo oznámení smrti Františka Josefa.⁶²¹

Smrtí císaře, jenž od roku 1848 ztělesňoval kontinuitu a stabilitu, ztratilo císařství svého integračního protagonistu. Jeho smrt vyvolala nejistotu v době, kdy habsburské impérium vstoupilo do třetího roku války.⁶²² Přesto lze téměř s jistotou tvrdit, že pokud by centrální mocnosti bývaly válku nakonec neprohrály, je téměř jisté, že duální monarchie by přežila transformaci moci od Františka Josefa k jeho devětadvacetiletému

synovci a dědici trůnu Karlovi. Rozhodující pro osud habsburské říše byl výsledek války a skutečnost, že francouzští, britští a američtí politici postupně přijali odstranění císařství jako svůj válečný cíl. Čeští (českoslovenští) a jihoslovanští občané monarchie v exilu pro tento cíl lobbovali od samého počátku války a z toho důvodu navázali kontakty s řadou vlivných znalců střední Evropy v Británii a Francii, jakými byli například novinář z *The Times* Henry Wickham Steed, jenž pracoval před válkou jako dopisovatel ve Vídni, Robert Seton-Watson (od roku 1916 vydavatel týdeníku *The New Europe*) a sorbonnský historik Ernest Denis (jenž radil francouzské vládě ve věci válečných cílů vztahujících se k českým zemím). Tito tři muži se hráli klíčovou úlohu při formování veřejného chápání duální monarchie jako „vězení národů“, jehož německé a maďarské národy by měly být osvobozeny.⁶²³

Jeich krajně účelové články hrály do karet Tomáši Garriguu Masarykovi, českému profesorovi filosofie a nacionalistickému politikovi, jenž uprchl z Prahy ke konci roku 1914. Masaryk se přestěhoval do Londýna, kde učil slovanské předměty na londýnské univerzitě a zároveň se účastnil významných debat o budoucnosti střední Evropy. Zkraje roku 1918 se také vydal na cestu po Spojených státech, kde se setkal s prezidentem Wilsonem, aby si zajistil jeho souhlas s vytvořením nezávislého československého státu.⁶²⁴ Jak napsala historička Andrea Orzoffová, základ Masarykova poselství tvořila následující myšlenka:

Hodnoty a politické sklony Čechů jsou stejně západní jako hodnoty a politické sklony samotných obyvatel Západu: Češi jsou osvícení racionalisté, kteří se touží zbavit rakouského útlaku. Proto by se ve spojení se svými slovanskými druhy, Slováky, měli postavit do čela východoevropského státu, jenž by vyznával toleranci, rovnostářství a lidská práva, a jenž by byl schopen spojit se se Západem. Ne náhodou by pak tento stát, s podporou Západu, mohl odolávat německé agresi a bránit šíření bolševického sociálního radikalismu.⁶²⁵

Až do začátku roku 1918 se však političtí představitelé Trojdohody zdráhali přijmout rozpad duální monarchie za jeden ze svých válečných cílů. Spojenecké plány na poválečnou budoucnost habsburské monarchie se soustřeďovaly na transformaci císařské konstituční struktury bez toho, aby zpochybňovaly její vlastní existenci.⁶²⁶ V lednu 1918 prezident Wilson ve svém slavném „čtrnáctibodovém“ projevu podpořil federální uspořádání Rakousko-Uherska, jehož národům by „měl být umožněn zcela svobodný autonomní vývoj“. Československá a jihoslovenská autonomie však znamenala něco jiného než nezávislost, jež byla ve stejném projevu přislíbena Polsku. V červnu

téhož roku Wilson své stanovisko přitvrdil a požadoval, aby se „všechny slovanské národy zbavily německé a rakouské nadvlády“. Je třeba poznamenat, že ne všichni na straně Spojenců byli vyhlídkou na slovanskou nezávislost nadšeni. Ještě v srpnu 1918 britský náměstek ministra zahraničí Robert Cecil napsal v ministerském memorandu: „Jestli bude nová Evropa mírumilovnější se dvěma či třemi novými slovanskými státy než Evropa stará, mi připadá, přiznávám, velmi diskutabilní.“⁶²⁷ Nicméně když 3. září Spojenci oficiálně uznali Masarykovu exilovou Československou národní radu v Paříži jako zákonného představitele československého národa, bylo jasné, že se blíží poslední dny rakousko-uherského císařství, a to i přesto, že jihoslovanské volání po nezávislosti bylo zprvu ignorováno. Na rozdíl od Polska a Československa, Spojenci uznali Království Srbů, Chorvatů a Slovinců až v roce 1919. O jeho hranicích se mělo rozhodnout až na Pařížské mírové konferenci.⁶²⁸

Během války přišli někteří austromarxisté, jako například Karl Renner, jenž se později stal prvním kancléřem Rakouské republiky a tuto funkci si podržel v letech 1918 až 1920, s alternativní představou budoucího multietnického státu. Renner propagoval habsburský „stát národností“, který měl podle něho „sloužit jako příklad budoucímu uspořádání lidstva“.⁶²⁹ Sám císař Karel se 16. října 1918 pokusil předejít hrozbě národních revolucí (a získat si tak Wilsonovu přízeň) vydáním „Národního manifestu“, v němž slíbil zreorganizovat rakouskou část císařství na federálním základě. Karel si představoval volnou imperiální strukturu, v níž by existovala německá, česká, jihoslovanská a ukrajinská autonomní území, každé z nich se svým vlastním parlamentem. Habsburským polským oblastem mělo být povoleno připojit se k nezávislému polskému státu, kterého se Wilson dožadoval ve svých čtrnácti bodech.⁶³⁰

Bylo ale jasné, že ani „Národní manifest“, ani návrhy austromarxistů na rozsáhlou federální reformu neuspokojí ty, kteří prahnou po zpretrhání všech svazků s Vídní jednou provždy. Čeští, slovenští a jihoslovanští politici nenechávali nikoho na pochybách, že úplná nezávislost je pro ně jedinou možností. Tento jejich postoj navíc od léta 1918 podporovali vedoucí představitelé Spojenců.⁶³¹ V červenci založili čeští a slovenští politici v Paříži Československý národní výbor.⁶³² Mezi 5. a 11. říjnem učinily podobné kroky další skupiny. V Záhřebu byla založena Národní rada Srbů, Chorvatů a Slovinců, zatímco její polský protějšek vyhlásil „svobodné a nezávislé Polsko“, jež zahrnovalo také – do té doby habsburskou – Halič.⁶³³

Situace v osmanské říši byla ze spojeneckého pohledu poněkud jasnější, přestože její etnická a náboženská struktura nebyla o nic méně komplikovaná než ta ve středovýchodní Evropě. Již dlouho před válkou považovali západní diplomaté a státníci osmanskou říši za „nemocného muže Evropy“ a utlačovatele křesťanských menšin. Její

vstup do války na straně centrálních mocností a genocidní politika vůči Arménům ještě upevnily názory těch, kteří byli odhodláni osmanskou říši rozbít (jako například Lloyd George). Geostrategické, ekonomické i kulturní a náboženské zájmy sehrály v postojích k Osmanům důležitou roli. Některé arabské provincie říše v mosulské oblasti i jinde disponovaly obrovskými ložisky ropy, a zejména Britové, kteří si chtěli zajistit bezpečné spojení s Indií jak po moři, tak po souši, považovali Bospor a Suezský průplav za strategicky životně důležitá území.⁶³⁴ Nároky Francie na Sýrii a Libanon byly navíc do značné míry ovlivněny francouzským snem o „středomořské“ Francii a vnímáním sebe sama jako ochránce místních křesťanských menšin.⁶³⁵

Během války Spojenci o budoucnosti osmanské říše mnohokrát jednali. Na jaře roku 1915 Londýn ujistil Petrohrad, že ruské zájmy v oblasti průlivů, Konstantinopole a Arménie budou zaručeny. O rok později, v květnu 1916, se setkali diplomaté Mark Sykes a François Georges-Picot a tajně jednali o poválečných britských a francouzských ambicích na Středním východě. Podle uzavřené Sykes-Picotovy dohody měl Londýn získat kontrolu nad dnešním jižním Irákem, včetně Bagdádu a Basry, zatímco Paříž měla ovládnout dnešní Libanon a syrské pobřeží, na severu sahající až do Kilíkie (jižní pobřežní oblasti Anatolie). V Palestině měla být zavedena mezinárodní správa. Zbytek osmanských arabských provincií – obrovského území, zahrnujícího dnešní východní Sýrii, severní Irák a Jordánsko – měl podléhat místním arabským vůdcům pod dohledem Francie na severu a Britů na jihu. Když si uvědomíme čerstvé britské nezdary na Gallipolském poloostrově a na mezopotámské frontě v roce 1916, byla to pozoruhodně ambiciózní dohoda. Jenže Britové a Francouzi považovali za důležité vytyčit své zájmy z hlediska budoucího mírového urovnání bez ohledu na to, kdy mělo být takové ujednání dohodnuto a podepsáno.⁶³⁶

Ještě před Sykes-Picotovou dohodou – a v rozporu s jejím obsahem – se Británie angažovala v kalných vodách „arabského nacionalismu“ a podporovala domorodý odpor proti osmanské nadvládě. V roce 1915 vysoce postavený britský komisař sir Henry McMahon písemně slíbil šarífovi Mekky Husseinu bin Alímu „nezávislost Arabů“, výměnou za arabské povstání, jež mělo podpořit britské válečné úsilí na mezopotámské frontě. Budoucímu arabskému státu by nepodléhaly jen pobřežní oblasti Sýrie a Libanonu, přibližně od Aleppa k Damašku, a staré osmanské provincie Bagdád a Basra. Na základě těchto slibů pak v červnu 1916 vypuklo arabské povstání.⁶³⁷ V průběhu následujících dvou let pak nepravděpodobné arabské síly pod velením Faisala, ambiciózního třetího syna Husseina bin Alího, a britského styčného důstojníka Thomase Edwarda Lawrence („Lawrence z Arábie“) bojovaly proti osmanským jednotkám na územích, která se později stala Saúdskou Arábií, Jordánskem a Sýrií.⁶³⁸

Když bolševici ke konci roku 1917 záměrně zveřejnili tajné dohody Spojenců a další diplomatické dokumenty carského režimu, aby uvedli „imperialistické země“ do rozpaků a zdiskreditovali jejich tajnou diplomacii, bylo každému jasné, že sliby dané arabským vzbouřencům jsou v rozporu s ujednáními Sykes-Picotovy dohody i Balfourovy deklaráce z listopadu 1917. V té totiž britská vláda slíbila podporu „vytvoření národního domova pro židovský lid na území Palestiny“ pod podmínkou, „že nebude učiněno nic, co by mohlo ohrozit občanská a náboženská práva existujících nežidovských komunit v Palestině nebo práva a politický status Židů v jakékoliv jiné zemi“.⁶³⁹

Balfourova deklaráce byla výsledkem mnoha let lobbování zejména ze strany Chaima Weizmanna, budoucího prezidenta izraelského státu (1949–1952), jenž se stal během první světové války vedoucí postavou sionistického hnutí v Británii. Weizmann, který se narodil v roce 1874 v Motalu, v odlehlém štetlu asi 30 kilometrů na západ od Pinsku, následoval příklad desetitisíců Židů ze Zóny osídlení a přestěhoval se na Západ, aby tak vyvázl z ekonomické nouze a unikl ruskému antisemitismu. V Německu, kde studoval chemii, se poprvé seznámil s programovým spisem Theodora Herzla *Der Judenstaat* (Židovský stát), „biblí“ sionismu vydanou v roce 1896, načež se aktivně zapojil do hnutí, jež mělo za cíl Herzlovu utopii uvést do praxe.⁶⁴⁰

V červenci 1904 Weizmann opustil Švýcarsko, kde dostal své první učitelské místo, a jako docent vyučoval biochemii na Manchesterské univerzitě. Svých politických ambicí se však nevzdával. Naopak, dva roky po příjezdu do Manchesteru se díky společnému známému poprvé setkal s bývalým britským ministerským předsedou Arthurem Balfourem. Ten byl Weizmannovu hledání domova pro Židy příznivě nakloněn. Oba muži zůstali v kontaktu i poté, co se Balfour vrátil do vlády. Weizmannova schopnost rychle se napojit na britský sociální a politický establishment byla u cizince pozoruhodná. Weizmann udržoval styky s vlivnými židovskými rodinami, například s rodinou Rothschildů, a s vysoce postavenými novináři z významných novin (*Manchester Guardian*), a dokonce se setkal s Davidem Lloydem Georgem a Herbertem Asquithem na vrcholu jejich moci. Jeho lobbování přineslo ovoce v listopadu 1917, kdy lord Balfour přislíbil „národnímu domovu pro židovský lid“ v Palestině podporu Londýna. Podpora britské vlády sionistické věci se zdála nefalšovaná, byť z čistě strategického hlediska by dávalo mnohem větší smysl, kdyby se Britové místo toho dohodli s Araby. Samozřejmě že „národní domov“ neznamenal nezávislý stát, jaký si západní Spojenci představovali pro Polsko. Mnohem více se podobal „největší možné autonomii“, již Woodrow Wilson slíbil v lednu 1918 Čechům, Slovákům a Jihoslovanům. Jednalo se však o mimořádně důležitý základ, na němž mohl sionismus dále stavět ve snaze naplnit Herzlovu vizi.⁶⁴¹

Jenže uvedený slib v sobě skrýval některé vážné problémy. Navzdory několika imigračním vlnám z Evropy zůstávali Židé v dané oblasti relativně nepočetnou menšinou. V roce 1914 bylo z celkového počtu obyvatel v Palestině pouze šest procent Židů. Převážná většina palestinské populace (700 000 obyvatel) byli Arabové a většina z nich se hlásila k islámu a někteří ke křesťanství.⁶⁴² Navíc, alespoň do roku 1917, většina židovského obyvatelstva v Palestině nepožadovala nezávislý stát. Mnoho z nich namísto toho nalézalo řešení v židovské autonomii v rámci osmanské říše. Loajalitu k říši vyjadřoval například patriotický projev jednoho židovského vojáka sloužícího v osmanské armádě, otištěný v deníku *ha-Herut* v roce 1904: „Od této chvíle se od sebe nelišíme. Všichni obyvatelé této země jsou jako jeden muž, a jediné, co si přejeme, je bránit naši zemi a respektovat naši říši.“⁶⁴³ V té době byl stoupencem „osmanismu“ i budoucí ministerský předseda Izraele David Ben-Gurion, jenž studoval v Konstantinopoli (stejně tak jako budoucí izraelský prezident Jicchak Ben Cvi) a na počátku první světové války verboval židovské dobrovolnické síly na pomoc osmanské říši. Až průběh války a Balfourův slib „národního domova“ pro Židy zapříčinily, že Ben-Gurion a další Židé změnili strany, v roce 1918 se připojili k Židovským legiím a podpořili tak válečné úsilí Spojenců.⁶⁴⁴

Palestinské Araby naopak Balfourova deklarace pobouřila. Když generál Edmund Allenby v prosinci 1917 dobyl Jeruzalém, byla otázka, jak a kdo povládně nově „osvobozené“ Palestině, o to naléhavější. Palestiňtí Arabové, kteří doufali v nezávislost, byli rozčarování, když britské vedení na jaře 1918 umožnilo sionistické komisi v čele se samotným Weizmannem navštívit Brity okupovanou Palestinu.⁶⁴⁵ Arabské obyvatelstvo Palestiny nemohlo dojít k jinému závěru, než že válkou rozdrčenou osmanskou vládou nahrazuje nová imperiální moc, o jejíž přesné podobě ještě není rozhodnuto. Důstojník americké zpravodajské služby v této oblasti, William Yale, již v dubnu 1918 hlásil:

Je docela výmluvné, že v Palestině, která zažila tolik utrpení a strádání, a v letech 1916 a 1917 tu byla nespokojenost s tureckým režimem tak velká, že téměř všichni Arabové otevřeně mluvili o potřebě postavit se proti osmanské vládě a toužili vymanit svou zemi z turecké nadvlády, vznikla na jaře 1918, brzy po britské okupaci, strana, která si podle britských politických zástupců přeje v budoucnosti žít pod Tureckem. Postoje této strany nelze jednoduše vysvětlit neodmyslitelnou averzí k Evropanům a zcela přirozenou touhou muslimů, aby jim vládl muslimský vládce. Postoje této strany jsou bezesporu ovlivněny přesvědčením, že pod tureckou vládou by sionistům nikdy nebylo umožněno, aby v Palestině získali nějakou významnější základnu, než jakou mají nyní.⁶⁴⁶

Ani ne o rok později bylo Yaleovo hodnocení situace potvrzeno americkou průzkumnou misí do Sýrie a Palestiny. Takzvaná King-Craneova komise, pojmenovaná po svých dvou amerických vedoucích, křesťanském reformátorovi vysokoškolského vzdělávání Henrym Churchillo Kingovi a zámožném stoupenci Demokratické strany a odborníkovi na zahraniční politiku Charlesu R. Craneovi, došla v srpnu 1919 k závěru, že Arabové v Palestině jsou „rozhodně proti celému sionistickému programu“. King-Craneova komise proto doporučila, aby Pařížská mírová konference omezila židovskou imigraci a bylo upuštěno od myšlenky učinit z Palestiny židovskou domovinu.⁶⁴⁷ Doporučení King-Craneovy komise však byla ignorována. Místo toho se Británie a Francie v dubnu 1920 na konferenci v ligurském přímořském městě San Remo dohodly, že Británie obdrží palestinské mandátní území, čímž se Balfourova deklarace naplnila (v červenci 1922 bylo toto rozhodnutí schváleno Společností národů). Palestínští Arabové se jednání v San Remu neúčastnili, ale jejich názor na další židovskou migraci, či dokonce židovský stát, musel být západním pozorovatelům zcela zřejmý. V Jeruzalémě vypukly 4. dubna 1920 protižidovské pouliční nepokoje. Trvaly tři dny a vyžádaly si pět mrtvých a stovky zraněných.⁶⁴⁸

V následujících desetiletích pak Palestina bude bolestivou připomínkou toho, že sliby dané různým zainteresovaným stranám v letech 1915–1917 si navzájem katastrofálně protirečily a často měly zlý úmysl. Během války však byly míněny jako krátkodobá, účelná opatření, jež měla zmobilizovat podporu původního obyvatelstva, a nikoliv jako vyjádření dlouhodobých záměrů, jak se zejména Arabové domnívali. Důsledky této strategie sužují oblast Středního východu dodnes.

ROBERT GERWARTH

Poražení

SVĚTOVÁ VÁLKA BYLA JEN JEDNA